

Walidacja psychometryczna Skali Dekonwersji Młodzieży

Mirosław Romuald Nowosielski^a

Rafał Piotr Bartczuk^{b*}

^a*Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Instytut Psychologii*

^b*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Psychologii*

Istnieje mocne empiryczne wsparcie dla faktu zachodzenia przemian duchowych i religijnych w okresie adolescencji. W niniejszym artykule zaproponowano zastosowanie do badania tego zjawiska podejścia opracowanego przez H. Streiba i jego współpracowników, opartego na analizie dekonwersji, oraz sprawdzoną psychometryczną metodę pomiaru natężenia procesów dekonwersyjnych. Badanie 366 polskich adolescentów (15-20 lat) miało na celu walidację krzyżową oraz rewizję Skali Dekonwersji Młodzieży (SDM). Wyniki wykazały pięcioczynnikową strukturę skali (Odchodzenie od wiary, Odchodzenie od wspólnoty religijnej, Doświadczenie pustki transcendentalnej, Krytycyzm moralny oraz Zachowania dekonwersyjne). Rzetelność oraz wstępna ocena trafności teoretycznej skali okazały się satysfakcjonujące.

Słowa kluczowe: dekonwersja; młodzież; przemiany duchowe; Skala Dekonwersji Młodzieży.

Adolescencję zawsze uznawano za wyjątkowo dynamiczny okres w życiu człowieka. Yonker, Schnabelrauch i DeHaan (2012) zauważyli, że religijność i duchowość są ważnymi czynnikami wpływającymi na jego przebieg. Zmiany zachodzące w okresie dojrzewania w sferze biologicznej, psychologicznej i społecznej stymulują zaangażowanie młodych w aktywności o charakterze duchowym i religijnym, takie jak kwestionowanie światopoglądu i wartości, poszukiwanie sensu i celu, poszukiwanie sacrum oraz doświadczenia transcendencji czy dokonywanie wyborów dotyczących stylu życia (King, Ramos

* Adres do korespondencji: RAFAŁ PIOTR BARTCZUK – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Psychologii, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: bartczuk@kul.pl

i Clardy, 2013). Przemiany duchowe w okresie adolescencji są cechą uniwersalną dla różnych religii (Schnitker, Felke, Barrett i Emmons, 2014).

Zainteresowanie psychologów religii przemianami w okresie adolescencji pojawiło się wraz z początkami tej dziedziny nauki (Hall, 1891; Starbuck, 1899) i trwa do dziś. Współczesne prace w tym obszarze dotyczą m.in. społecznego obrazu zmian (Marianański, 2008; Smith i Snell, 2009; Wuthnow, 2007; Zarzycka, 2008), ich osadzenia w kontekście ogólnych zmian rozwojowych, w terminach poszukiwania znaczenia i wzrostu (Uecker, Regnerus i Vaaler, 2007), mechanizmów ich zachodzenia na różnych poziomach systemów rozwojowych: biologicznym, społecznym i psychologicznym (Arnett, 2004; King i in., 2013; Levenson, Aldwin i Igarashi, 2013) oraz uwarunkowań (Dawson, 2004; Nowosielski, 2008; Rydz, 2012; Wuthnow, 2007). Badania wskazują na to, że w okresie adolescencji na różnych poziomach zachodzi istotna przemiana religijna i duchowa, jednak względnie mało uwagi poświęcono ważnemu ich aspektowi, jakim jest porzucenie dotychczasowego sposobu przeżywania religijności/duchowości. Aspekt ten można opisać jako dekonwersję (Streib, Hood, Keller, Csöff i Silver, 2009).

Według Streiba i współpracowników (2009) dekonwersja to „zmiana w orientacji religijnej w specyficznym czasie biograficznym, która pociąga za sobą przepracowanie tożsamości religijnej osoby, rewizję jej systemu wierzeń i światopoglądu oraz restrukturyzację jej sposobu myślenia, rozumowania moralnego i postępowania wobec autorytetu – ze specjalnym zwróceniem uwagi na akt porzucenia starej [orientacji] i poszukiwania czegoś innego” (s. 23). Streib i Keller (2004) zaproponowali pięć kryteriów dekonwersji: (1) utrata swoistego doświadczenia religijnego; (2) wątpliwości; (3) krytycyzm moralny; (4) cierpienie emocjonalne oraz (5) rezygnacja z przynależności do wspólnoty religijnej. „Dekonwersja” w omawianym ujęciu obejmuje szeroki zakres zmian w osobistej religijności, włączając w to nie tylko odrzucenie religii, ale również zmiany w orientacji religijnej, sprowadzenie religii do sfery prywatności czy odkrycie duchowości (Streib i in., 2009; por. Nowosielski i Bartczuk, 2016).

Jednym z istotnych problemów związanych z badaniem dekonwersji jest brak psychometrycznie trafnych metod do jej pomiaru. Zespół Streiba (Streib i in., 2009) operacjonalizował dekonwersję za pomocą pojedynczych pytań sondażowych oraz metod jakościowych. Inni badacze również stosowali metody jakościowe (Altemeyer i Hunsberger, 1997; Jamieson, 2002). Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań nad potwierdzeniem struktury metody służącej do pomiaru procesów dekonwersyjnych zachodzących w okresie adolescencji.

W proponowanym przez nas ujęciu procesy dekonwersyjne to wszelkie zmiany w przekonaniach, emocjach i zachowaniu, które zawierają odejście od aktualnych sposobów doświadczania i/lub przejawiania się religijności. Procesy dekonwersyjne to poznawcze, emocjonalne, behawioralne i społeczne procesy, które prowadzą do dekonwersji. Dookreślenie konstruktów oparliśmy na pięciu wymiarach dekonwersji opisanych przez Streiba i Keller (2004), wzbogaconych o wymiar zaburzenia w osobowej relacji z Bogiem, wyodrębniony

przez Nowosielskiego (2008) na podstawie badań jakościowych młodzieży przeżywającej kryzys religijny.

Konstrukcję Skali Dekonwersji Młodzieży¹ (SDM) rozpoczęto od ustalenia definicji poszczególnych procesów dekonwersyjnych dla każdego z sześciu wymiarów teoretycznych. Następnie wygenerowano 172 stwierdzenia, opierając się na wynikach badań dotyczących przemian religijności wśród młodzieży oraz na literaturze przedmiotu. Opierając się na ocenach ich trafności przez 30 sędziów kompetentnych, wybrano 42 najlepsze stwierdzenia i skonstruowano wersję eksperymentalną SDM (Nowosielski i Bartczuk, 2017).

Na podstawie badania 323 przedstawicieli młodzieży szkolnej w wieku 16-20 lat nie potwierdzono istnienia sześciu zakładanych teoretycznie wymiarów dekonwersji w tej grupie wiekowej. Przy użyciu eksploracyjnej analizy czynnikowej wyodrębniono natomiast cztery procesy dekonwersyjne: odejście od wiary (o charakterze przekonaniowym), doświadczanie pustki egzystencjalnej (o charakterze doświadczeniowo-emocjonalnym), krytycyzm moralny (przebiegający w sferze sądów moralnych) oraz odejście od wspólnoty (o charakterze społecznym). Do ostatecznej wersji SDM weszły 23 pozycje testowe. Szczegółowy opis konstrukcji SDM znajduje się w artykule jej poświęconym (Nowosielski i Bartczuk, 2017).

W trakcie dalszych prac nad SDM zwrócono uwagę na dwie jej słabości. Pozycje niektórych podskal miały względnie niskie ładunki czynnikowe, co wskazuje na braki w trafności. Ponadto w skali nie ma stwierdzeń wyrażających zachowania dekonwersyjne, takie jak zmniejszenie częstotliwości praktyk prywatnych i publicznych.

Cel obecnego artykułu jest czworaki: (1) potwierdzenie uprzednio wykrytej struktury procesów dekonwersyjnych; (2) rewizja pozycji testowych SDM i dołączenie wymiaru behawioralnego; (3) ocena własności psychometrycznych zrewidowanej wersji skali; (4) wstępna ocena trafności teoretycznej SDM.

METODA

Osoby badane

Badania odbywały się w 2014 r. w czterech szkołach średnich w miejscowościach w okolicach Warszawy (Skierniewice i Godzianów). Badanie prowadzono podczas lekcji, miało ono charakter grupowy. Przebadano łącznie 12 klas. Udział w badaniach był dobrowolny.

W badaniu wzięło udział 366 uczniów w wieku 15-20 lat ($M = 17,20$; $SD = 0,78$). Kobiety stanowiły 52%; 84% respondentów pochodziło z rodzin pełnych, 56% zamieszkiwało w mieście. Przynależność religijna badanych była następująca: katolicy – 89%, bez wyznania – 9%, protestanci i zielonoświąt-

¹ Idąc za sugestią Recenzenta, dla uniknięcia niedbalości językowej (por. Majchrzak, 2015), zmieniliśmy nazwę Skali Dekonwersji Adolescentów. Obecnie brzmi ona Skala Dekonwersji Młodzieży.

kowcy – 1%, przedstawiciele innych wyznań – 1%. Badani mieli następujący stosunek do religii: 51% określiło siebie jako „religijni”, 21% jako „wierzący niepraktykujący”, po 7% jako „bardzo religijni” i „obojętni religijnie”, po 4% jako ateści oraz „duchowi, ale nie religijni”, po 3% – jako niereligijni i agnostycy.

Metody pomiaru

Dane socjodemograficzne badanych zostały uzyskane za pomocą pytań, które dotyczyły: wieku, płci, typu rodziny (pełna/niepełna), miejsca zamieszkania oraz deklarowanego stosunku do religii.

SDM. Procesy dekonwersyjne mierzono za pomocą SDM (Nowosielski i Bartczuk, 2017). Skala składa się z 23 pozycji. Badany ustosunkowuje się do nich, oceniając zmiany we własnej religijności, które zaszły w okresie ostatnich 12 miesięcy. Format odpowiedzi wyraża stopień podobieństwa treści stwierdzenia do doświadczeń osoby badanej (0 – „zupełnie niepodobne”, 1 – „trochę podobne”, 2 – „podobne”, 3 – „bardzo podobne”). Na SDM składają się cztery podskale: Odchodzenie od wiary (OWi, 6 pozycji), Odchodzenie od wspólnoty (OWs, 7 pozycji), Doświadczenie pustki transcendentalnej (DPT, 6 pozycji) i Krytycyzm moralny (KMo, 4 pozycje). Rzetelności podskal w badaniu konstrukcyjnym były wysokie: $0,85 \leq \alpha \leq 0,94$; $0,84 \leq \lambda_6 \leq 0,96$.

Do 23 oryginalnych pozycji testowych SDM dodano na końcu arkusza dwa zestawy pozycji eksperymentalnych. W celu poprawienia trafności różnicowej skali dodano 11 nowych pozycji: dwie do czynnika OWi, cztery – do OWs, dwie – do DPT i trzy do KMo. Wygenerowano również dziewięć nowych pozycji wyrażających przejawy dekonwersji w zachowaniu.

Retrospektywna Analiza Religijności (RAR). W celu wykrycia zmian stosunku respondentów do religii zastosowano metodę graficzną, opartą na propozycji Płużek (2002). Ma ona formę układu współrzędnych, w którym pionową oś wyznaczają kategorie stosunku do religijności („ateista”, „agnostyk”, „niereligijny”, „duchowy, ale nie religijny”, „obojętny religijnie”, „wierzący niepraktykujący”, „religijny”, „bardzo religijny”), zaś oś pozioma wyraża lata życia. Badany rysuje na schemacie linię wyrażającą przebieg swojego życia religijnego. Zmiana „linii religijności” wskazuje na zmiany jej przeżywania. Jako wskaźnik obecności zmiany w obecnych badaniach posłużyło porównanie między kategorią oznaczoną dziś i dwa lata wstecz na linii lat. W przypadku różnicy między tymi kategoriami osoby były przydzielane do grupy, w której zaszły jakościowe zmiany w stosunku do religii.

Indeks Religijności Uniwersytetu Duke (DUREL). Religijność mierzono za pomocą DUREL (Koenig i Büssing, 2010) w polskiej adaptacji (Jarosz, Wiechetek i Bartczuk, 2012). DUREL to 5-itemowa skala, służąca do oceny religijnych Praktyk zorganizowanych (częstość uczestnictwa w nabożeństwach, jedna pozycja), Praktyk nieorganizowanych (częstość modlitw, medytacji lub studium tekstów religijnych, jedna pozycja) i Religijności wewnętrznej (internalizacja praktyk i wierzeń religijnych, trzy pozycje). Stwierdzenia są oceniane na 5- i 6-punktowych formatach odpowiedzi. W niniejszym badaniu α Cronbacha dla podskali Religijność wewnętrzna wyniosła 0,83.

Delta. Skłonność do przedstawiania się w lepszym świetle mierzono za pomocą Skali kłamstwa z kwestionariusza Delta (Drwal, 1980). Skala ta składa się z 10 pytań typu „Tak-Nie” i jest oparta na założeniach teoretycznych sformułowanych przez Crowna i Marlowe’a (1960). Skala ta jest często stosowana w badaniach uczniów szkół średnich. Rzetelność Skali kłamstwa podana przez autora wynosiła $\alpha = 0,46$, zaś w obecnym badaniu – 0,45.

Analizy statystyczne

Analizy statystyczne przeprowadzono za pomocą środowiska R (R Core Team, 2015). Do analiz przyjęto wyniki 364 osób, które odpowiedziały na co najmniej 80% pozycji SDM. Kryterium tego nie spełniły dwie osoby (0,06% próby). Pozostałe braki danych zastąpiono z zastosowaniem procedury opartej na zmiennych kanonicznych (Harrel z udziałem Dupont i in., 2015). Łącznie uzupełniono 131 braków danych, co stanowiło 6‰ wszystkich wyników.

Analizę struktury SDM przeprowadzono w trzech etapach: (1) potwierdzenie struktury procesów dekonwersyjnych, (2) poprawienie i selekcja pozycji testowych oraz (3) eksploracja struktury nowej wersji skali, rozszerzonej o aspekt behawioralny dekonwersji.

Potwierdzenie uprzednio wykrytej struktury przeprowadzono za pomocą confirmacyjnej analizy czynnikowej metodą maksymalnej wiarygodności z poprawką Yuana-Bentlera, zaimplementowanej w pakiecie lavaan (Rosseel, 2012). Ocenę dopasowania modelu przeprowadziliśmy, sprawdzając indeksy dopasowania bezwzględne (χ^2 , χ^2/df , SRMR), przyrostowe (CFI, TLI) i skorygowane ze względu na oszczędność (RMSEA) (Jackson, Gillaspay i Purc-Stephenson, 2009). Wziąwszy pod uwagę cechy danych, wielkość próby i procedurę szacowania, ustaliliśmy kryterium $> 0,90$ dla TLI i CFI (Hu & Bentler, 1998, 1999), $\leq 0,06$ dla RMSEA i $\leq 0,08$ dla górnej granicy jego 90% przedziału ufności (Hu i Bentler, 1998; Steiger, 1990), $< 0,08$ dla SRMR (Hu i Bentler, 1998, 1999) oraz ≤ 2 dla χ^2/df (Ullman, 2006).

Rewizję pozycji testowych SDM przeprowadzono przy zastosowaniu rozszerzonej eksploracyjnej hierarchicznej analizy czynnikowej metodą najmniejszego residuum z rotacją Promax, zaimplementowanej w pakiecie psych (Revelle, 2015). Rozszerzona analiza czynnikowa pozwala na uzyskanie ładunków czynnikowych pozycji nowo wprowadzonych do skali (rozszerzonych) w macierzy ładunków czynnikowych uzyskanych na bazie analizy czynnikowej pozycji oryginalnych. Rotacja ukośna została wybrana na podstawie założenia o współwystępowaniu procesów dekonwersyjnych.

Strukturę nowej wersji skali analizowano za pomocą hierarchicznej analizy czynnikowej metodą najmniejszego residuum z rotacją ukośną target (Revelle, 2015). Testowano hipotezę o odrębności czynnika behawioralnego w strukturze procesów dekonwersyjnych. Eksplorację wymiarowości SDM przeprowadzono z zastosowaniem kryterium Kaisera, kryterium MAP (Velicer, 1976) oraz analizy równoległej. Zastosowanie rotacji target w analizie czynnikowej pozwala przekształcić macierz ładunków czynnikowych w taki sposób, aby była jak najbardziej dopasowana do innej macierzy (Bernaards

i Jennrich, 2005). W obecnej analizie nierotowane rozwiązanie czynnikowe zostało przekształcone w taki sposób, aby ładunki czynnikowe jak najmniej odbiegały od macierzy modelowej, w której pozycje danego czynnika miały w tym czynniku ładunki 1, a w pozostałych czynnikach ładunki 0. Zgodność macierzy rotowanej z modelową testowano, stosując współczynnik kongruencji ϕ Tuckera, dla którego wartość kryterialna w odniesieniu do czynników wynosi 0,9 (Lorenzo-Seva i ten Berge, 2006). W odniesieniu do pozycji testowych przyjęto bardziej liberalne kryterium (0,8).

Rzetelność SDM oszacowano metodą zgodności wewnętrznej z zastosowaniem dwóch współczynników: α Cronbacha oraz λ_6 Guttmana (por. Sijtsma, 2009).

WYNIKI

Struktura SDM

Pierwotna struktura 23-itemowej SDM była walidowana krzyżowo z zastosowaniem konfirmacyjnej analizy czynnikowej. Testowano model hierarchiczny, w którym cztery czynniki 1-rzędowe składają się na 2-rzędowy ogólny czynnik dekonwersji. Uzyskane wskaźniki dopasowania danych do modelu były następujące: $\chi^2(226) = 489,429$ ($p < 0,001$); $\chi^2/df = 2,17$; CFI = 0,92; TLI = 0,91; RMSEA = 0,057 [0,051; 0,062]; SRMR = 0,054. Wszystkie wskaźniki osiągnęły wartości kryterialne. Oszacowane parametry modelu znajdują się w Tabeli 1.

Tabela 1.

Ladunki czynnikowe niestandardyzowane (L), ładunki czynnikowe standaryzowane (λ), ich błędy standardowe (SE_λ) oraz testy istotności dla dwupoziomowego czteroczynnikowego konfirmacyjnego modelu czynnikowego SDM ($N = 364$)

Pozycja testowa	Czynnik	L	λ	SE_λ	z
SDM 02	OWi	0,201	0,619	0,046	13,576***
SDM 11	OWi	0,318	0,772	0,031	24,884***
SDM 15	OWi	0,363	0,829	0,024	34,027***
SDM 19	OWi	0,233	0,664	0,045	14,756***
SDM 22	OWi	0,347	0,865	0,021	40,558***
SDM 23	OWi	0,298	0,762	0,035	21,699***
SDM 06	OWs	0,406	0,835	0,020	42,400***
SDM 09	OWs	0,429	0,85	0,020	43,238***

SDM 13	OWs	0,322	0,678	0,039	17,409***
SDM 14	OWs	0,405	0,806	0,024	33,418***
SDM 17	OWs	0,294	0,643	0,039	16,302***
SDM 18	OWs	0,444	0,877	0,018	48,114***
SDM 21	OWs	0,390	0,737	0,032	23,281***
SDM 01	DPT	0,275	0,542	0,053	10,263***
SDM 03	DPT	0,354	0,708	0,038	18,744***
SDM 04	DPT	0,419	0,723	0,036	20,045***
SDM 05	DPT	0,370	0,647	0,043	14,905***
SDM 07	DPT	0,288	0,532	0,051	10,382***
SDM 10	DPT	0,391	0,711	0,043	16,433***
SDM 08	KMo	0,373	0,723	0,039	18,566***
SDM 12	KMo	0,428	0,741	0,036	20,797***
SDM 16	KMo	0,401	0,785	0,034	23,229***
SDM 20	KMo	0,392	0,730	0,038	19,162***
F1	G	2,431	0,925	0,021	43,687***
F2	G	2,086	0,902	0,020	44,636***
F3	G	1,365	0,807	0,039	20,722***
F4	G	1,623	0,851	0,029	29,127***

Uwaga. *** $p < 0,001$.

Analiza wykazała, że struktura 23 pierwotnych pozycji SDM jest taka sama, jak w poprzednim badaniu (Nowosielski i Bartczuk, 2017).

Rewizja SDM

Rewizję SDM przeprowadzono w dwóch etapach. Celem pierwszego była wymiana niektórych pozycji SDM na lepsze, zaś drugiego uzupełnienie metody o pozycje wyrażające zachowania dekonwersyjne.

Poprawienie pozycji testowych SDM. W analizie uwzględniono odpowiedzi na 23 pierwotne i 11 nowych pozycji. Dane poddano rozszerzonej hierarchicznej analizie czynnikowej z rotacją promax. Wyniki analizy zamieszczono w Tabeli 2.

Tabela 2.

Podsumowanie wyników rozszerzonej eksploracyjnej hierarchicznej analizy czynnikowej SDM ($N = 364$)

Pozycja testowa	Ładunki czynnikowe 1-rzędu				Przynależność do podskali	
	OW _s	OW _i	DPT	KMo	Wersja zrewidowana	Wersja oryginalna
SDM09	0,869	0,051	0,011	-0,077	OW _s	OW _s
SDM18	0,800	0,074	0,010	0,023	OW _s	OW _s
SDM21	0,787	-0,026	-0,147	0,111	OW _s	OW _s
SDM14	0,770	-0,133	0,006	0,193	OW _s	OW _s
SDM06	0,703	0,256	0,083	-0,162	OW _s	OW _s
SDM13	0,415	-0,069	0,179	0,245		OW _s
SDM17	0,370	0,041	0,339	0,006		OW _s
SDM22	-0,109	0,965	-0,072	0,106	OW _i	OW _i
SDM23	0,171	0,701	-0,059	-0,031	OW _i	OW _i
SDM15	0,257	0,666	-0,206	0,130	OW _i	OW _i
SDM19	0,034	0,569	0,031	0,071	OW _i	OW _i
SDM02	0,159	0,469	0,229	-0,178	OW _i	OW _i
SDM11	0,225	0,373	0,113	0,167		OW _i
SDM05	0,036	-0,232	0,832	0,025	DPT	DPT
SDM01	0,078	-0,210	0,797	-0,139	DPT	DPT
SDM03	-0,226	0,258	0,680	-0,008	DPT	DPT
SDM10	-0,143	0,328	0,541	0,038	DPT	DPT
SDM07	-0,028	-0,131	0,426	0,309		DPT
SDM04	0,116	0,171	0,387	0,135		DPT
SDM12	0,016	-0,001	-0,019	0,764	KMo	KMo
SDM20	0,045	0,136	-0,162	0,715	KMo	KMo
SDM16	-0,044	0,008	0,160	0,697	KMo	KMo
SDM08	-0,031	0,130	0,079	0,579	KMo	KMo
SDM27	0,699	-0,060	-0,010	0,191		OW _s *

SDM29	0,534	0,176	-0,203	0,245		OW _s *
SDM26	0,502	0,322	-0,010	0,086		OW _s *
SDM28	0,400	0,339	-0,116	0,094		OW _s *
SDM24	-0,027	0,414	0,347	0,042		OW _i *
SDM25	0,036	0,368	0,329	0,126		OW _i *
SDM33	0,180	-0,109	0,503	0,033	DPT	DPT*
SDM31	0,000	0,318	0,044	0,477	KMo	KMo*
SDM30	0,330	-0,158	0,349	0,228		DPT*
SDM32	0,315	0,053	0,154	0,266		KMo*
SDM34	0,462	0,085	-0,174	0,441		KMo*

Uwaga. Ładunki o wartości powyżej 0,40 wyróżniono pismem półgrubym. Gwiazdką oznaczono pozycje rozszerzone.

Na podstawie analizy czynnikowej wybrano do każdej podskali SDM po pięć pozycji o najwyższych ładunkach czynnikowych, wymieniając dwie pozycje (por. Tabela 2).

Poszerzenie SDM o wymiar behawioralny. Na drugim etapie rewizji SDM uwzględniono 20 pozycji wyselekcjonowanych na poprzednim etapie i 9 nowych pozycji, wyrażających zachowania dekonwersyjne. W celu sprawdzenia, czy tworzą one odrębny czynnik, przeprowadzono analizę wymiarowości z zastosowaniem kryterium Kaisera, kryterium MAP oraz analizę równoległą. Ponieważ wszystkie kryteria wykazały pięć czynników do wyodrębnienia, przyjęto, że pozycje „behawioralne” tworzą odrębny czynnik.

Strukturę 5-czynnikową potwierdzono za pomocą hierarchicznej analizy czynnikowej z rotacją ukośną target. Macierz ładunków czynnikowych po wyodrębnieniu zrotowano względem macierzy modelowej (kolumny T1-T5 w Tabeli 3). Macierz rotowaną porównano z macierzą modelową za pomocą współczynnika kongruencji. Wyniki analizy zamieszczono w Tabeli 3.

Tabela 3.

Macierz modelowa, ładunki czynnikowe i współczynniki kongruencji dla hierarchicznej eksploracyjnej analizy czynnikowej SDM i pozycji „behawioralnych” z zastosowaniem rotacji target ($N = 364$)

Pozycja testowa	Macierz modelowa					Ładunki czynnikowe					φ (dla pozycji)
	T2	T1	T4	T3	T5	OWs	OWi	KMo	DPT	ZDe	
SDM06	1	0	0	0	0	0,616	0,351	-0,178	0,114	0,040	0,831
SDM09	1	0	0	0	0	0,722	0,184	-0,129	0,054	0,104	0,943
SDM14	1	0	0	0	0	0,636	-0,033	0,119	0,039	0,147	0,956
SDM18	1	0	0	0	0	0,675	0,193	-0,004	0,012	0,087	0,954
SDM21	1	0	0	0	0	0,671	0,035	0,064	-0,144	0,185	0,939
SDM02	0	1	0	0	0	0,324	0,390	-0,065	0,191	-0,171	0,682
SDM15	0	1	0	0	0	0,331	0,622	0,144	-0,188	-0,075	0,832
SDM19	0	1	0	0	0	-0,033	0,565	0,055	0,063	0,120	0,967
SDM22	0	1	0	0	0	-0,038	0,843	0,143	-0,031	-0,015	0,984
SDM23	0	1	0	0	0	0,122	0,736	-0,061	0,002	0,040	0,982
SDM08	0	0	1	0	0	0,032	0,032	0,635	0,079	-0,052	0,987
SDM12	0	0	1	0	0	-0,074	-0,039	0,763	0,023	0,086	0,987
SDM16	0	0	1	0	0	-0,137	-0,063	0,765	0,167	0,113	0,950
SDM20	0	0	1	0	0	0,059	0,043	0,807	-0,128	-0,091	0,978
SDM31	0	0	1	0	0	-0,023	0,276	0,519	0,029	0,032	0,880
SDM01	0	0	0	1	0	0,150	-0,187	-0,053	0,682	-0,042	0,940
SDM03	0	0	0	1	0	-0,094	0,148	0,062	0,626	-0,003	0,958
SDM05	0	0	0	1	0	0,110	-0,206	0,103	0,700	-0,041	0,938
SDM10	0	0	0	1	0	-0,056	0,241	0,073	0,554	-0,007	0,907
SDM33	0	0	0	1	0	-0,016	0,051	0,001	0,460	0,189	0,919
SDM35	0	0	0	0	1	0,465	-0,058	0,162	-0,078	0,293	0,504
SDM36	0	0	0	0	1	0,267	-0,270	-0,006	0,059	0,647	0,860
SDM37	0	0	0	0	1	0,095	0,052	-0,055	0,137	0,617	0,959
SDM38	0	0	0	0	1	-0,112	0,230	0,028	0,137	0,609	0,902
SDM39	0	0	0	0	1	-0,146	0,273	-0,074	0,027	0,722	0,914
SDM40	0	0	0	0	1	0,033	-0,022	-0,045	-0,061	0,868	0,995
SDM41	0	0	0	0	1	0,052	-0,017	0,062	-0,079	0,813	0,990
SDM42	0	0	0	0	1	0,003	-0,164	-0,002	-0,037	0,916	0,984
SDM43	0	0	0	0	1	-0,042	-0,137	0,016	-0,022	0,897	0,987
φ (dla czyn- ników)						0,879	0,843	0,954	0,934	0,948	0,915

Uwaga. Ładunki czynnikowe o wartości ponad 0,40 i φ poniżej 0 oznaczono pismem półgrubym.

Uzyskane wyniki potwierdziły założoną strukturę SDM. Współczynniki kongruencji dla całej macierzy i dla czynników DPT, KMo oraz Zachowania dekonwersyjne (ZDe) osiągnęły przyjętą wartość kryterialną. Odstępstwa od przyjętej struktury dotyczą pojedynczych pozycji z czynników OWs oraz OWi. Stwierdzenie SDM02 z czynnika OWs („Coraz częściej myślę o wystąpieniu ze wspólnoty religijnej (Kościoła)”) nie uzyskał pożądanej wartości ładunku i jest w równym stopniu powiązany ze swoim czynnikiem i z czynnikiem OWi. „Behawioralne” stwierdzenie SDM35 („Rzadziej chodzę do kościoła”) znalazł się w czynniku OWs. Wynik ten wskazuje na bliskie powiązanie w świadomości adolescentów rzadszego chodzenia do kościoła oraz rozważania apostazji z odchodzeniem od wiary.

W efekcie analizy utworzono podskale ZDe, dobierając do niej pięć pozycji o najwyższych ładunkach czynnikowych. Analiza ich treści (por. Załącznik) wskazuje, że podskala ta mierzy przede wszystkim zmniejszenie częstości zachowań mających na celu zdobywanie informacji religijnych.

Rzetelność i interkorelacje podskal

Statystyki opisowe rozkładów wyników SDM, ich rzetelności oraz interkorelacje zamieszczono w Tabeli 4.

Tabela 4.

Statystyki opisowe, rzetelność i interkorelacje podskal i wyniku ogólnego SDM ($N = 364$)

Podskale	k	M	SD	α	λ_6	1.	2.	3.	4.	5.
1. OWs	5	1,14	1,01	0,91	0,91					
2. OWi	5	0,65	0,81	0,87	0,88	0,74				
3. KMo	5	0,89	0,82	0,86	0,85	0,68	0,68			
4. DPT	5	0,64	0,67	0,78	0,79	0,53	0,55	0,56		
5. ZDe	5	1,65	1,02	0,90	0,91	0,60	0,39	0,44	0,32	
6. SDM (Wynik ogólny)	25	0,99	0,70	0,94	0,96	0,90	0,83	0,83	0,70	0,72

Podskale i wynik ogólny SDM charakteryzują się dobrą rzetelnością. Uzyskane wysokie interkorelacje wskazują na stosunkowo słabe zróżnicowanie procesów dekonwersyjnych u adolescentów. Dotyczy to zwłaszcza silnie powiązanych wzajemnie OWi, OWs oraz KMo. Ładunki czynnikowe 2-rzędu uzyskane w eksploracyjnej hierarchicznej analizie czynnikowej (od 0,57 dla ZDe do 0,87 dla OWs) świadczą o tym, że wszystkie podskale można uznać za wskaź-

niki jednego zjawiska. Potwierdza to wysoki współczynnik wysycenia czynnikiem ogólnym (Revelle i Zinbarg, 2009), który wyniósł $\omega_T = 0,96$.

Podobnie jak w poprzednich naszych badaniach (Nowosielski i Bartczuk, 2017), średnie dla poszczególnych procesów różniły się między sobą ($F(4; 1452) = 185,95; p < 0,001; \eta^2 = 0,34$; średnie w Tabeli 4). Porównania wielokrotne, z poprawką Bonferroniego, wykazały, że najwyższe wyniki uzyskano w ZDe (różnił się istotnie od pozostałych, $p < 0,001$), następnie w OWs (różnił się istotnie od pozostałych, $p < 0,001$), następnie w KMo (różnił się istotnie od pozostałych, $p \leq 0,001$), a najniższe w OWi i DPT (nie różniące się między sobą). Wynik ten potwierdza większe nasilenie procesów dekonwersyjnych o charakterze społecznym niż indywidualnym u adolescentów. Najwyższe wyniki w wymiarze behawioralnym potwierdziły zasadność dodania tego czynnika jako czulego wskaźnika dekonwersji.

Dekonwersja a zmienne socjodemograficzne. W poprzednim badaniu nie uzyskaliśmy istotnych zależności dekonwersji z wiekiem, płcią, typem rodziny (pełna/niepełna), odnotowaliśmy natomiast wyższe wyniki wśród respondentów pochodzących z miasta niż ze wsi (z wyjątkiem DPT). Oczekiwaliśmy potwierdzenia tych zależności. Zgodnie z oczekiwaniem nie stwierdzono zależności między dekonwersją a wiekiem i płcią. Jednak respondenci z rodzin pełnych ($n_C = 305$) uzyskali wyniki niższe niż ci z niepełnych ($n_U = 59$) w zakresie OWs ($M_C = 1,28 (0,90); M_U = 1,00 (0,91); t(362) = 2,13; p = 0,034$); KMo ($M_C = 1,06 (0,81); M_U = 0,82 (0,78); t(362) = 2,13; p = 0,034$); DPT ($M_C = 0,85 (0,71); M_U = 0,63 (0,67); t(362) = 2,26; p = 0,024$), i wyniku ogólnego ($M_C = 1,17 (0,74); M_U = 0,96 (0,68); t(362) = 2,11; p = 0,036$). Respondenci pochodzący ze wsi ($n_R = 160$) uzyskali wyniki istotnie niższe od pochodzących z miast ($n_U = 204$) w wyniku ogólnym SDM ($M_R = 0,85 (0,69); M_U = 1,11 (0,68); t(362) = 3,57; p < 0,001$) oraz w podskalach: OWi ($M_R = 0,60 (0,75); M_U = 0,86 (0,84); t(356,29) = 3,15; p = 0,002$); OWs ($M_R = 0,82 (0,86); M_U = 1,22 (0,92); t(362) = 4,24; p < 0,001$); KMo ($M_R = 0,76 (0,75); M_U = 0,94 (0,81); t(362) = 2,20; p = 0,028$) oraz ZDe ($M_R = 1,46 (1,02); M_U = 1,79 (0,99); t(362) = 3,13; p = 0,002$). Brak różnic jedynie w DPT to replikacja poprzednio uzyskanych wyników.

Trafność teoretyczna

Ocenę trafności teoretycznej narzędzia przeprowadzono, korelując jego wyniki z miarami zmiennych powiązanych teoretycznie z dekonwersją: retrospektywnych zmian w stosunku do religii (ocenionych za pomocą RAR), religijności (mierzonej przez DUREL) i podatności na przedstawianie siebie w lepszym świetle (mierzonych przez kwestionariusz Delta). Wyniki analizy korelacyjnej zamieszczono w Tabeli 5.

Tabela 5.

Zmiana ustosunkowania wobec religii, Religijność zorganizowana i Religijność nieorganizowana, Religijność wewnętrzna i Aprobata społeczna: statystyki opisowe i korelacje z SDM ($N = 364$)

Zmienna	<i>M</i>	<i>SD</i>	OW _s	OW _i	KM	DPT	ZDe	SDM
Zmiana ustosunkowania wobec religii ^a	0,31	0,46	0,20***	0,18***	0,22***	0,21***	0,12*	0,22***
Religijność zorganizowana	3,85	1,30	-0,56***	-0,63***	-0,44***	-0,28***	-0,44***	-0,58***
Religijność pozaorganizacyjna	2,62	1,66	-0,45***	-0,43***	-0,40***	-0,28***	-0,38***	-0,48***
Religijność wewnętrzna	8,77	3,01	-0,63***	-0,63***	-0,58***	-0,40***	-0,48***	-0,66***
Aprobata społeczna	2,42	1,73	-0,03	0,00	-0,06	0,00	-0,09	-0,05

Uwaga. * $p < 0,05$; *** $p < 0,001$. ^a Zmiana ustosunkowania wobec religii: 1 – Kodowanie zmiany ustosunkowania wobec religii; 0 – zmiana nie wystąpiła, $n = 361$.

Zakładano, że nasilenie procesów dekonwersyjnych jest związane z odczuciem wystąpienia zmiany w stosunku do religii w ciągu ostatnich dwóch lat. Istotnie statystycznie korelacje między wskaźnikiem RAR a wszystkimi podskalami SDM potwierdziły tę hipotezę.

W odniesieniu do religijności przyjęto hipotezę, że jest ona negatywnie powiązana z procesami dekonwersyjnymi, oczekiwano przy tym, że Praktyki zorganizowane są powiązane najsilniej z procesami o charakterze społecznym (OW_s, KM_o) i z ZDe, zaś Praktyki nieorganizowane i Religijność wewnętrzna, z czynnikami o charakterze indywidualnym (OW_i, DPT). Wszystkie korelacje były, zgodnie z oczekiwaniem, ujemne i istotne, jednak wzór powiązań odbiegał od zakładanego. Religijność wewnętrzna wykazała najsilniejsze związki ze wszystkimi podskalami SDM, co sugeruje silną zależność procesów dekonwersyjnych od internalizacji religii. Praktyki zorganizowane były powiązane silniej od nieorganizowanych z wszystkimi procesami dekonwersyjnymi, nie tylko o charakterze społecznym. Wyjątkiem jest tu DPT, powiązane w równym stopniu z praktykami publicznymi i prywatnymi.

Na podstawie badań poprzednią wersją SDM oczekiwano słabych, ale istotnych ujemnych korelacji skali z miarą aprobaty społecznej. W obecnym badaniu nie uzyskano korelacji istotnych, co świadczy na rzecz odporności SDM na przedstawianie się w lepszym świetle.

Wstępna ocena trafności teoretycznej SDM jest zatem zadowolająca.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań nad rewizją SDM. Wyniki te doprowadziły do stwierdzenia pięcioczynnikowej struktury skali. Potwierdzono uprzednio wykryte cztery procesy dekonwersyjne: odchodzenie od wiary, odchodzenie od wspólnoty, doświadczanie pustki transcendentalnej oraz krytycyzm moralny i uzupełniono je o dekonwersję behawioralną. Wymiar behawioralny stanowi względnie odrębny proces i przejawia się przede wszystkim rzadszym poszukiwaniem informacji. W efekcie prac badawczych SDM uzupełniono o nową podskalę, wymieniono dwa itemy i dokonano jej skrócenia. Nowa wersja SDM ma zadowalającą rzetelność, potwierdzono również wstępnie jej trafność teoretyczną i odporność na wpływ aprobaty społecznej.

Poza wynikami o charakterze psychometrycznym prezentowane badania rzucają światło na samo zjawisko dekonwersji w okresie adolescencji. U 31% badanych wystąpiła postrzegana zmiana autodeklaracji religijnej w ciągu ostatnich dwóch lat, co świadczy o tym, że adolescenti doświadczają procesów dekonwersyjnych. Jest to wynik zgodny z dotychczasową wiedzą na ten temat (King i in., 2013; Levenson i in., 2013). Wszystkie procesy dekonwersyjne są powiązane z tymi zmianami. Same procesy są stosunkowo słabo zróżnicowane, co prawdopodobnie jest prawidłowością rozwojową, zgodnie z teorią różnicowania (Werner, 1957). Niemniej jednak można wyróżnić trzy typy procesów: behawioralne, społeczne (odchodzenie od wspólnoty i krytycyzm moralny) i indywidualne (odchodzenie od wiary i doświadczanie pustki transcendentalnej). Większe nasilenie procesów społecznych niż indywidualnych u adolescentów sugeruje, że dekonwersja ma w tym okresie charakter bardziej społeczny niż indywidualny. Pokrywa się to z dotychczasową wiedzą z psychologii rozwojowej zarówno w aspekcie rozwoju sądów moralnych (Colby i Kohlberg, 1987), jak i rozwoju wiary (Fowler, 1981). W tym stadium rozwojowym ważniejsze jest dla nastolatka poszukiwanie własnej tożsamości w kontekście ról społecznych niż kształtowanie przekonań religijnych na podstawie osobistego doświadczenia wiary. Dodatkowym potwierdzeniem dla tej tezy jest fakt, że dekonwersja wiąże się silniej z kultem publicznym niż z praktykami prywatnymi, oraz powiązanie stosunku do wiary ze stosunkiem do instytucji religijnych na poziomie odpowiedzi na pytania SDM.

Prezentowane badania wskazują również na potencjalne uwarunkowania dekonwersji: internalizację religii, czynniki środowiskowe oraz uwarunkowania rodzinne, co potwierdza, że zarówno kontekst kulturowy, jak i motywacja indywidualna wpływają na przemiany duchowe w okresie adolescencji (Kornadt, 2012; Krok, 2016).

Prezentowane badania doprowadziły do konstrukcji Skali Dekonwersji Młodzieży. SDM jest narzędziem o zadowalających parametrach psychometrycznych. Podstawowym obszarem jej zastosowania są badania uwarunkowań i procesów przygotowujących osobiste decyzje prowadzące do trwałych przemian religijności i duchowości. Dotyczy to zarówno odrzucenia dotychczasowych orientacji religijnych, np. apostazje, zaangażowanie w parodie religii (*mock religions*) czy tzw. odejścia heretyckie, jak i ich zmian (np. zaangażowa-

nie w nowe ruchy religijne bądź konwersje z chrześcijaństwa na judaizm czy islam). Są to zjawiska i obszary badań dziś bardzo aktualne.

LITERATURA CYTOWANA

- Altemeyer, B. i Hunsberger, B. (1997). *Amazing conversions: Why some turn to faith & others abandon religion*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Bernaards, C. A. i Jennrich, R. I. (2005). Gradient projection algorithms and software for arbitrary rotation criteria in factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 65(5), 676-696.
- Colby, A. i Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment*. New York: Cambridge University Press.
- Crowne, D. P. i Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349-354.
- Dawson, L. L. (2004). Religion and the quest for virtual community. [W:] L. L. Dawson i D. E. Cowan (red.), *Religion online: Finding faith on the Internet* (s. 75-89). New York: Routledge.
- Drwal, R. L. (1980). Delta questionnaire for measuring locus of control. *Polish Psychological Bulletin*, 11(4), 269-282.
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper & Row.
- Hall, G. S. (1891). The moral and religious training of children and adolescents. *The Pedagogical Seminary*, 1(2), 196-210.
- Harrell, F. E., z udziałem Dupont i in. (2015). *Hmisc: Harrell Miscellaneous* (Wersja 3.17-0). Pobrano z: <http://CRAN.R-project.org/package=Hmisc>
- Hu, L. i Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.
- Hu, L. i Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Jackson, D. L., Gillaspay, J. A. i Purc-Stephenson, R. (2009). Reporting practices in confirmatory factor analysis: An overview and some recommendations. *Psychological Methods*, 14(1), 6-23.
- Jamieson, A. (2002). *A churchless faith: Faith journeys beyond the churches*. London: SPCK.
- Jarosz, M., Wiechetek, M. i Bartczuk, R. P. (2012). *Polska adaptacja Duke University Religiosity Index (DUREL) Koeniga, Parkersona i Meadora*. Niepublikowany podręcznik, Lublin.
- King, P. E., Ramos, J. S. i Clardy, C. E. (2013). Searching for the sacred: Religion, spirituality, and adolescent development. [W:] K. I. Pargament, J. J. Exline

- i J. W. Jones (red.), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality*. Vol. 1: *Context, theory, and research* (s. 513-528). Washington: American Psychological Association.
- Koenig, H. G. i Büssing, A. (2010). The Duke University Religion Index (DUREL): A Five-Item Measure for Use in Epidemiological Studies. *Religions*, 1(1), 78-85.
- Kornadt, H.-J. (2012). Psychological functions of religion in youth – A historical and cultural perspective. [W:] G. Trommsdorff i X. Chen (red.), *Values, religion, and culture in adolescent development* (s. 46-65). Cambridge: Cambridge University Press.
- Krok, D. (2016). Examining the role of religion in a family setting: Religious attitudes and quality of life among parents and their adolescent children. *Journal of Family Studies*, 24(3), 1-16.
- Levenson, M. R., Aldwin, C. i Igarashi, H. (2013). Religious development from adolescence to middle adulthood. [W:] R. F. Paloutzian i C. L. Park (red.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (s. 183-197). New York: Guilford Press.
- Lorenzo-Seva, U. i ten Berge, J. M. F. (2006). Tucker's congruence coefficient as a meaningful index of factor similarity. *Methodology*, 2(2), 57-64.
- Mariański, J. (2008). *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nowosielski, M. R. (2008). *Korelaty kryzysu religijnego*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Nowosielski, M. R. i Bartczuk, R. P. (2016). Religijność w procesie przemian – koncepcja dekonwersji Heinza Streiba. *Studia Psychologica*, 2(15), 5-21.
- Nowosielski, M. R. i Bartczuk, R. P. (2017). A structural analysis of deconversion processes in adolescence: The construction of the Adolescent Deconversion Scale. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 167-190.
- Pluzek, Z. (2002). *Psychologia pastoralna* (wyd. 3). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy.
- R Core Team (2015). *R: A language and environment for statistical computing (wersja 3.2.2)*. Vienna: R Foundation for Statistical Computing.
- Revelle, W. (2015). *psych: Procedures for Personality and Psychological Research (Wersja 1.5.8)*. Evanston, Illinois: Northwestern University. Pobrano z: <http://CRAN.R-project.org/package=psych>
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2).
- Rydz, E. (2012). *Tendencje rozwojowe religijności młodych dorosłych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Schnitker, S. A., Felke, T. J., Barrett, J. L. i Emmons, R. A. (2014). Longitudinal study of religious and spiritual transformation in adolescents attending young life summer camp: Assessing the epistemic, intrapsychic, and moral sociability functions of conversion. *Psychology of Religion and Spirituality*, 6(2), 83-93.
- Sijtsma, K. (2009). Reliability beyond theory and into practice. *Psychometrika*, 74(1), 169-173.

- Smith, C. i Snell, P. (2009). *Souls in transition: The religious and spiritual lives of emerging adults*. Oxford: Oxford University Press.
- Starbuck, E. (1899). *The psychology of religion: An empirical study of the growth of religious consciousness*. London: W. Scott.
- Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: An interval estimation approach. *Multivariate Behavioral Research*, 25(2), 173-180.
- Streib, H., Hood, R. W., Keller, B., Csöff, R.-M. i Silver, C. F. (2009). *Deconversion: Qualitative and quantitative results from cross-cultural research in Germany and the United States of America* (wyd. I). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Streib, H. i Keller, B. (2004). The variety of deconversion experiences: Contours of a concept in respect to empirical research. *Archive for the Psychology of Religion*, 26(1), 181-200.
- Uecker, J. E., Regnerus, M. D. i Vaaler, M. L. (2007). Losing my religion: The social sources of religious decline in early adulthood. *Social Forces*, 85(4), 1667-1692.
- Ullman, J. B. (2006). Structural equation modeling: Reviewing the basics and moving forward. *Journal of Personality Assessment*, 87(1), 35-50.
- Velicer, W. F. (1976). Determining the number of components from the matrix of partial correlations. *Psychometrika*, 41(3), 321-327.
- Werner, H. (1957). The concept of development from a comparative and organismic point of view. [W:] D. B. Harris (red.), *The concept of development* (s. 125-148). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wuthnow, R. (2007). *After the baby boomers: How twenty- and thirty-somethings are shaping the future of American religion*. Princeton: Princeton University Press.
- Yonker, J. E., Schnabelrauch, C. A. i DeHaan, L. G. (2012). The relationship between spirituality and religiosity on psychological outcomes in adolescents and emerging adults: A meta-analytic review. *Journal of Adolescence*, 35(2), 299-314.
- Zarzycka, B. (2008). Tradition or charisma Religiosity in Poland. [W:] Bertelsmann Stiftung (red.), *Religion Monitor 2008: Europe – Overview of religious attitudes and practices* (s. 26-29). Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.

Załącznik

Skala Dekonwersji Młodzieży

Zdania zamieszczone poniżej dotyczą zmian myśli, odczuć i zachowań związanych z religią. Twoim zadaniem jest stwierdzenie, w jakim stopniu opinie zawarte w każdym z poniższych zdań odpowiadają temu, co działo się w Twoim życiu religijnym w ciągu ostatniego roku (ostatnich 12 miesięcy) – w jakim stopniu treść danego stwierdzenia jest podobna do Twoich doświadczeń.

Przy każdym zdaniu zaznacz na skali z prawej strony odpowiednią cyfrę, zgodnie z podanym niżej znaczeniem:

0 – zupełnie niepodobne; 1 – trochę podobne; 2 – podobne; 3 – bardzo podobne do mnie.

UWAGA. Nie oceniaj swoich aktualnych odczuć, które nie zmieniły się w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Jesteśmy zainteresowani jedynie zmianami Twoich doświadczeń. Jeśli są one takie same, jak rok temu – zaznacz „0”.

W ciągu ostatniego roku...

- [SDM06] 1. Mniej potrzebuję wspólnoty religijnej (Kościoła).
- [SDM22] 2. Zaczęłam wątpić, że Bóg istnieje.
- [SDM20] 3. Przestaję rozumieć, dlaczego – według religii – nie wolno mi żyć tak, jak mi się to podoba.
- [SDM05] 4. W moim życiu duchowym zacząłem doświadczać pustki.
- [SDM43] 5. Rzadziej biorę udział w aktywnościach o charakterze religijnym w internecie.
- [SDM09] 6. Widzę coraz mniej sensu w uczestniczeniu we wspólnych modlitwach.
- [SDM23] 7. Nie odczuwam już żadnej relacji z Bogiem.
- [SDM16] 8. Religijne zasady moralne coraz częściej wydają mi się niezyciowe.
- [SDM01] 9. W moim życiu religijnym zaczął dominować smutek.
- [SDM39] 10. Rzadziej korzystam z mediów religijnych.
- [SDM18] 11. Wspólnota religijna (Kościół) staje mi się coraz bardziej obojętny.
- [SDM15] 12. Dochodzę do wniosku, że religia jest wymysłem ludzkim.
- [SDM12] 13. Zaczęłam wątpić, czy możliwe jest zachowanie wszystkich przykazań.
- [SDM03] 14. Coraz częściej mam poczucie, że Bóg mnie opuścił.
- [SDM41] 15. Rzadziej czytam książki o tematyce religijnej.
- [SDM14] 16. Przestałem uczęszczać na spotkania religijne (nabożeństwa).
- [SDM19] 17. Pojęcie Boga stało się dla mnie niezrozumiałe.
- [SDM08] 18. Religijne zasady moralne zacząłem odbierać jako ograniczenie mojej wolności.
- [SDM10] 19. Coraz bardziej czuję się pozostawiony przez Boga samemu sobie.
- [SDM42] 20. Rzadziej chodzę na spotkania religijne.
- [SDM21] 21. Moje kontakty ze wspólnotą religijną (Kościółem) osłabły.
- [SDM02] 22. Coraz częściej myślę o porzuceniu religii.
- [SDM31] 23. Zasady moralne religii przestały być dla mnie zrozumiałe.
- [SDM33] 24. Kiedy myślę o mojej religijności, coraz częściej mam wrażenie, że coś we mnie umiera.
- [SDM40] 25. Rzadziej rozmawiam na tematy religijne.

Klucz: Odchodzenie od wspólnoty: 1, 6, 11, 16, 21; Odchodzenie od wiary: 2, 7, 12, 17, 22; Doświadczenie pustki transcendentnej: 4, 9, 14, 19, 24; Krytycyzm moralny: 3, 8, 13, 18, 23; Zachowania dekonwersyjne: 5, 10, 15, 20, 25.